

ЛАВЕР ВАСИЛЬ ІВАНОВИЧ (до 80-річчя від дня народження)



Василь Іванович Лавер народився 23 листопада 1930 року в с. Зняцьово Мукачівського району Закарпатської області. Після закінчення Мукачівської середньої школи ім. Пушкіна у вересні 1949 року поступив в Ужгородський державний університет на історико-філологічний факультет (згодом окремо виділилися історичний і філологічний факультет). У 1954 році Василь Іванович успішно закінчив університет і отримав диплом зі спеціальності «Філолог. Викладач української мови та літератури».

Отримавши диплом, Василь Іванович Лавер за направленням працює вчителем української мови та літератури у Хустській середній школі. У 1957 році обласний відділ народної освіти направляє його на роботу у відому Хустську школу-інтернат, де він проявив свої глибокі знання з української мови та літератури і брав активну участь у громадській роботі. Відомий на всю область директор школи-інтернату, заслужений вчитель України Іван Магула дав Василю Івановичу таку характеристику: „До роботи відноситься добре, уроки проводить на високому ідейно-політичному рівні, дисциплінований, витриманий, приймає активну участь у роботі школи ...”

20 вересня 1960 року Лавер В. І. написав заяву на ім'я виконуючого обов'язки ректора УжДУ доцента В.П. Головатого такого змісту: „Прошу призначити мене викладачем кафедри української мови”. На заяві є резолюція завідувача кафедри української мови С. П. Бевзенка і резолюція декана. З травня 1966 року його призначають старшим викладачем кафедри, з лютого 1967 року – доцентом кафедри. З 1975 по 1977 рр. працює заступником декана заочного факультету (деканом був І.М. Мешко). Кандидатську дисертацію захистив в Одеському державному університеті 30 червня 1969 року, диплом кандидата наук отримав 17 жовтня цього ж року. Диплом доцента кафедри української мови отримав 2 березня 1971 року. 1 липня 1992 року Лавер В. І. успішно захистив докторську дисертацію і отримав диплом доктора філологічних наук. 5 лютого 1993 року його обирають на посаду професора кафедри. Диплом професора отримав у травні 1995 р. Важка хвороба і невблаганна смерть забрали його від нас 26 листопада 1998 року.

Василь Іванович Лавер був людиною скромною, трудолюбивою, відданою справі підготовки

висококваліфікованих спеціалістів. Він володів кількома мовами. У своїй рукописній автобіографії, яка зберігається у відділ кадрів УжНУ, він писав: „... розмовляю, крім української та російської мов, чеською, угорською і з словником англійською.”

Прагнення до знань не залишає Василя Івановича Лавера у спокої. Він активно включився у наукову роботу. Перші його наукові статті з'являються у 1964-1965 роках: „Про короткі форми дієприкметників минулого часу в говорах Закарпаття”. Це була його перша стаття, в якій розглядає поширення у говорах Закарпаття нечленної форми пасивних дієприкметників минулого часу *прошч'ун, машч'їн, печі'н* тощо. Зокрема відзначає, що коротка форма *прошч'ун* засвідчується в південних центральних районах Закарпаття, зокрема в Берегівському, південно-східній частині Мукачівського і в говірках Хустського району та західній частині Тячівського району. У 1965 році виходять з друку такі його статті: „Наказовий спосіб дієслів у говірках Закарпаття”; „Умовний спосіб дієслів у говорах Закарпаття”; „Форми минулого та давноминулого часу дієслів у говорах Закарпаття”; „Майбутній час дієслів у говорах Закарпаття”. Автор у цій статті виділяє три форми майбутнього часу дієслів у говорах Закарпаття: 1. Просту форму (поклич, накоси, пой, дай); 2. Складену форму (буду робити); 3. Складну форму (му ходити). Складних синтетичних форм типу „ходитиму”, „буду ходив” у досліджуваних говорах немає.

У 1966 році публікує статтю „Деякі зауваження до дієслів з суфіксами -к-, -ка - у говорах Закарпаття”. У цій статті автор відзначає, що дієслівні утворення з суфіксами -к-, -ка – у досліджуваних говорах не завжди утворюють однакові ареали. Пояснює, мабуть, це тим, що не у всіх дієсловах суфікси -к-, -ка - у говорах Закарпаття виконують однакову функцію.

У 1967 році виходить стаття „Особливості інфінітива в говорах Закарпаття” та інші статті, що увійшли складовою частиною до його кандидатської дисертації на тему „Система глагола в говорах Закарпатської області УРСР”. Дисертація складається із загального аналізу дієслівного словотворення і словозміни, а також додається 76 лінгвістичних карт з відображенням на них морфологічних особливостей дієслів в українських говорах Закарпаття та 6 зведених карт з відповідними коментарями. Автор робить висновок, що класифікація закарпатських говорів на підставі дієслівних особливостей в цілому співпадає з класифікацією, зробленою попередніми дослідниками на підставі лексики.

З 70-их років В. І. Лавер основну увагу приділяє питанням фразеології. У 1972 році з цього питання з'являється, мабуть, перша його стаття

„Спостереження над фразеологізмами в говорах Закарпаття”, в якій подається загальний огляд і особливості зібраних автором фразеологізмів в українських говорах Закарпаття.

У 1973 році з-під пера Василя Івановича виходять ще дві статті „Семантико-структурные варианты диалектных фразеологизмов в южно-карпатских украинских говорах и их лингвогеографическая интерпретация”; «Фразеологізми в українських говорах Закарпаття, пов’язані з народними обрядами заручень і весілля», а у 1974 році „Из наблюдений над диалектной фразеологией в украинских говорах Закарпатской области УССР”.

Уже в 1975 році він публікує свої дві нові статті „Об одной семантической группе фразеологизмов в украинских говорах Закарпатской области УССР”, „Фразеологизмы в юго-западных украинских говорах со значением „бить баклуши””.

Цікавою і важливою була його стаття „Фразеологізми в південно-західних українських говорах ареалу Карпат із значенням акту мовлення” (1977), у якій автор відзначає, що народна фразеологія на сьогодні ще мало вивчена, хоч дослідження усталених виразів живої розмовної мови є одним з важливих завдань сучасної діалектології. У статті розглядаються фразеологізми із значенням акту мислення, які були зібрані автором за спеціально підготовленим питальником на 823 контрольні запитання. Виходячи із співвідношення однозначних діалектних і літературних фразеологізмів, їх семантики і структури, автор виділяє два типи фразеологізмів: 1) діалектні лексичні варіанти фразеологізмів (78%), до складу яких входить хоча б один діалектний компонент (смачно говорити, держати бис’їду) та 2) діалектні синоніми, які семантично однозначні з літературними, але мають іншу внутрішню форму і структуру (добрий на рот, ціпы в’язати). За змістом та категоріальними ознаками представлені усталені вирази – це дієслівні, дієслівно-пропозиціональні, компаративні фразеологізми, до складу яких входять два, три і більше компонентів (язык фурт свербит).

У цьому ж 1977 році автор публікує ще нову статтю: „Семантико-структурные особенности фразеологизмов со значением „прийти к согласию” в украинских говорах ареала Карпат”, в якій вказує, що такого типу фраземи на досліджуваній території досить обмежені.

Після деякої перерви у 1982 році виходить з друку його стаття „Интерпретация традиционных та іншомовних нашарувань у сфері фразеології українських говорів району Карпат”. У ній автор розглядає цікаве питання – своєрідні нашарування у народній фразеології району Карпат, які свідчать про давні контакти української мови, її діалектів з іншими слов’янськими і неслов’янськими мовами. Василь Іванович виділяє три типи нашарувань: 1) *Кальки книжномовних класичних фразеологізмів*: держати камінь за пазухов (древньоримське), быти на сёмому небі (грец.); 2) *Кальки з*

слов’янських і неслов’янських мов: держ губу „мовчи” (чеське), кі вод’ок мі вод’ок (угор. кі vagyok, ті vagyok); 3) *Українські фразеологізми, які виникли в результаті фразеологізації компонентів*: надути гемби (укр. + пол.); криста крижом (пішов) ‘невідомо куди піти’ (укр. + словац. і чеське křížem ‘хрест’) і т.д. Автор у кінці статті приходиться до висновку, що проведені ним спостереження підтверджують думку дослідників, що для фразеологізмів характерне явище міграції. У своєму складі вони зберігають давні традиційні, іншомовні елементи споріднених і неспоріднених мов, які поза фразеологізмом уже не функціонують. Інтерпретація фразеологізмів та їх компонентного складу дає цінний матеріал про їх джерела виникнення, про міжмовні та міждіалектні контакти.

Лавер В. І. і надалі ще з більшою активністю досліджує різні аспекти фразеологічних особливостей. У 1985 році видає статтю „Відображення в народній фразеології древньої матеріальної і духовної культури Українських Карпат”, а в 90-х роках з-під його пера виходять нові наукові статті „Взаємодія української діалектної і літературної фраземіки” (1989), в якій відзначає, що літературна і діалектна фраземіка на будь-якому етапі свого історичного розвитку знаходяться в постійному взаємозв’язку. У результаті послідовних, паралельних, гетерогенних, гомогенних та інших семантичних зрушень утворюються нові полісемічні, омонімічні фраземні значення, нові елементи синонімічних рядів фразем. Виходячи з цього, автор виділяє у досліджуваних говорах співвідносні внутрісистемні фраземи і співвідносні міжсистемні фраземні значення (біг’овати гроші ‘заощаджувати гроші’; піти під хрест ‘покаятися’; піти під хрест ‘вінчатися’; піти під хрест ‘по жебри’ (піти)) і т.д.

У кінці 70-их і початку 90-их роках Лавер В. І. активно взявся за картографування фразеологізмів, тобто розпочав дослідження зібраного багатого фразеологічного матеріалу в лінгвогеографічному аспекті. Тут можна назвати такі його наукові статті: „До питання про дослідження діалектної фразеології методом лінгвогеографії” (1978). У цій статті уперше автор розглядає можливість укладання фразеологічних карт і відмічає, що зібраний ним фразеологічний матеріал дає підставу говорити про кілька типів лінгвістичних карт діалектних фразеологізмів, а саме: карти на виявлення фразеологізмів, карти фразеологічних явищ і зведені карти. Перші два типи передбачають збір матеріалу і його картографування за наявності тих чи інших фразем і їх картографування за двома ступенями опозицій. На зведених картах за допомогою ізоглос вивчаються межі та ареали поширення багатьох фразеологічних явищ, які подані на картах перших двох типів. У коментарях до карт наводиться ілюстративний матеріал, загальні і часткові зауваження семантичного, структурного, історико-часового характеру, які не відбито на карті, паралелі з друкованих джерел, посилання на інші

карти тощо. У статті «Лингвогеография как метод исследования междиалектной полисемии и омонимии в сфере фразеологии украинских говоров района Карпат» (1984) йдеться про наявність у одному і тому ж фразеологізмі декількох, пов'язаних між собою значень, які звичайно виникають в результаті розщеплення його семантики, напевно, слід кваліфікувати як полісемантичний фразеологізм. Якщо ж однорозрядні, однотипні фразеологізми, з однаковою структурою, лексикограматичною характеристикою розрізняються за значеннями, – це фразеологізми-омоніми. Автор приходить до висновку, що лінгвістичні карти дають можливість наглядно представити процес утворення міждіалектних фразеологізмів – омонімів, шлях розпаду полісемантичних значень одного фразеологізму.

Лавер В.І. приділяє певну увагу і дослідженню фразеології в міждіалектному (міжмовному) аспекті. Так, наприклад, у 1973 році з-під його пера виходить наукова стаття «Русско-украинско-белорусские лексические варианты диалектных фразем» (1973), в якій порівнює лексичні діалектні фразеологічні звороти у споріднених трьох мовах. У 1987 році виходить друком його дослідження «Украинско-венгерские лексические варианты фразеологизмов в говорах Закарпатской области УССР». У цій статті відмічає, що діалектні усталені словосполучення, міждіалектні зв'язки в галузі фразеології зокрема, на сьогодні ще мало вивчені. У цьому плані ідіоматичні вирази говорів Закарпаття, де безпосередньо контактують українці і угорці, становлять науковий інтерес. Василь Іванович виділяє три групи фразеологізмів: 1) діалектні фразеологізми, що з'явилися в українських говорах Закарпаття із угорських і, навпаки, в результаті транслітерації або калькування (кі вагуок, ті вагуок 'зазнайка', л'убить, як пес палиц'у – szereti, mint kutya a botot); 2) лексичні варіанти усталених словосполучень, в яких є запозичення (в угорських говорах українські, а в українських – угорські) і вони вживаються а) тільки із запозиченим компонентом (гаром по натройе 'як-небудь', де угорське három 'три') і українське по натройе; б) як із запозиченим компонентом, так і з його однозначним українським дублетом (мати сиринчу (угор. szerencse 'щастя'); в) з компонентом, утвореним від запозиченої основи (ковдушська тайстра 'бідний', угор. koldus 'жебрак').

У 1982 році Лавер В.І. публікує статтю «Построение словарной статьи в русско-украинско-венгерском фразеологическом словаре» в якій відзначає, що фразеологізми як лінгвістичні одиниці за своєю природою мають специфічні національні особливості у кожній окремій мові. Тому навіть для спеціалістів переклад усталених словосполучень як на неспоріднені, так і на споріднені мови – питання досить складне. Від якості підбору міжмовних фразеологізмів-дублетів і т.д. іноді дуже багато залежить від правильного розуміння тексту, взаєморозуміння при спілкуванні в усній

розмовній мові. Автор відзначає, що на сьогодні ще немає єдиної думки про те, які лінгвістичні одиниці повинні стати об'єктом дослідження фразеології. Далі подається побудова словникової статті: кожна словникова стаття складатиметься із заголовного російського словосполучення, що подається напівжирним шрифтом, після нього ставиться тире і подаються українські та угорські відповідники. Наприклад:

для отвода глаз – щоб відвести очі; про людське око; щоб відвернути увагу – hogy elterelje a figyelmet, megtévesztés céljából; hogy port hintsen vkinek a szemébe; szemfényvesztésből. Далі подаються російською мовою речення з цим фразеологізмом (Ведь же ведёте же вы ваши записки для отвода глаз, как говорится! (Горький).

У 1992 у році журналі Центру гунгарології «Acta Hungarica», № 2 опублікована обширна стаття Василя Івановича під назвою «Трансформація гунгаризмів у фраземі українських говорів Карпатського регіону», де вперше автор виділяє п'ять типів фраземних одиниць.

1. *Фраземні одиниці (ФО) дериваційною базою яких є словосполучення з формально незмінним угорським компонентом: ни в сак / ни в бовт (зневаж. безвольний; угор. bolt 'крамниця'); тко в хижи носит калап (угор. kalap 'капелюх', жарт. 'хто керує в хаті' і інші).*

2. *ФО, твірною базою яких є словосполучення з дериватом від угорського кореня (бечалован'і гроші 'гарантований заробіток' (угор. becsül 'цінити' кого-н., що-н.).*

3. *ФО, твірною основою яких є словосполучення з компонентами від угорського кореня, що зазнали фонетичних та дериваційних видозмін (шуга нігда 'ніколи', угор. soha 'ніколи').*

4. *Запозичені ФО у тому вигляді, в якому вони функціонують в угорській мові чи в угорських закарпатських говорах (шого вілаг 'ніколи' угор. soha 'ніколи' + világ 'світ' – 'ніколи в світі').*

5. *Фразеологізми кальки та напівкальки, тобто дослівний переклад фраземних одиниць за частинами (говорити дурниці (з черева), угор. hasból beszél – тс.). Автор приходить до висновку, що українсько-угорські міждіалектні контакти є продуктивним засобом поповнення фраземної системи українських говорів Карпатського регіону. У VI номері ж. Acta Hungarica за 1997 р. вийшла з друку стаття Василя Івановича «Дериваційна база фразем українських говорів Карпатського регіону», в якій відзначається, що в українських говорах Карпат функціонує чимало різновидів дериваційних баз утворення діалектних фразем, а саме: шляхом нарощування інтеграції утворюється фразема на базі окремого слова. Так, наприклад, іменник талпа (угор. talp 'підощва') у середньокарпатських та лемківських говорах, крім прямого значення 'підощва', функціонує також із переносними значеннями 'твердий', 'дурний' (дурний як талпа 'дуже глупий'); можуть бути і мінімальні ФО (на бетон 'обов'язково'). Автор відзначає, що*

шлях від речення до фраземи – це складний процес, коли, відриваючись від конкретної ситуації від конкретного змісту, в структурі речення відбувається стирання, переосмислення прямих значень усіх (або частини) слів, у результаті чого формується своєрідна внутрішня форма. Лавер В.І. приходить до такого висновку: таким чином, у досліджуваних говорах для утворення фразем функціонують такі ж типи дериваційних баз, як і в загальнонародній мові: окремі слова, приєднано-відмінкові конструкції, вільні словосполучення, речення, паремії, фольклор, народні звичаї, ритуали, назви явищ природи, існуючі фраземи, запозичення, але для кожного із цих типів властиві ‘свої’ семантичні, структурні, формальні, стилістичні, функціональні, ареальні та інші особливості, які характерні для діалектної фраземи Карпатського регіону. Це були, на жаль, останні його наукові статті.

Крім цього, Лавер В.І. видав у 1993 році конспект лекцій з спецкурсу «Українська фразеологія» (для студентів гуманітарних відділень університету) та «Атлас фраземи українських діалектів карпатського регіону» (на правах рукопису) як додаток до докторської дисертації (Ужгород, 1991. – ч. I–II).

Всі ці напрацювання професора Лавера В.І. з фраземи лягли в основу його докторської дисертації на тему «Фраземи українських діалектів Карпатського регіону», яку автор успішно захистив у 1992 р. і опублікував обширний авторитет (50 с.)

У докторській дисертації, яка складається з п’яти розділів, розглядається цілий комплекс проблем діалектної фразеології за укладеною автором програмою у 55-ти населених пунктах району Карпат і опрацьовано у лінгвогеографічному аспекті. При аналізі фраземних явищ автор виходить із розуміння системного характеру мови в цілому, в тому числі і окремо взятого діалекту, що в певній групі діалектів, говорів (у даному випадку у говорах Карпатського регіону) наявні міжсистемні ареальні (наддіалектні) зв’язки, відношення, взаємозв’язки між діалектною фраземією і фраземією літературної мови. Лавер В.І. виділяє в дисертації понад 30 семантико-граматичних типів фразем, в яких у першу чергу відображаються різні сторони життя і діяльності людини, її навколишній світ.

Автором чітко і переконливо розкриті такі складні питання діалектної фразеології як полісемія, омонімія, антонімія, синонімія і дериваційні бази фразем у досліджуваних говорах, що подано у змісті III, IV, V розділів. У п’ятому розділі дисертант виділяє продуктивні дериваційні бази фразем в українських говорах Карпатського регіону і на детальному аналізі конкретних фразем підтверджує їх походження. Автор відзначає, що із загальної кількості (10 000) аналізованих фразем цього регіону переважна більшість фразем (1976) східнослов’янського походження є загальнонародним українським джерелом, наявні також фраземи з

архаїчними слов’янськими елементами (385), запозичення західнослов’янські – 143, романські – 157, угорські – 213, германські – 111, грецькі та інші – 20 фразем.

Лавер В.І. до основної теоретичної частини дисертації додає й лінгвістичний атлас, який включає 242 лінгвістичні карти фраземних явищ і 19 зведених карт з відповідними коментарями. Атлас подає чітке поширення різних фразем та їх розмежування. Автор приходить до думки, що дослідження фраземних одиниць українських говорів карпатського регіону методом лінгвогеографії підтверджує, що при визначенні структурних особливостей конкретних говорів і меж їх поширення необхідно враховувати і фраземіку. Безперечно, що докторська дисертація В.І. Лавера на тему «Фраземи українських діалектів Карпатського регіону» – це вагомий внесок у мовознавчу науку, нова сторінка у фраземній лінгвогеографії.

У 1985 році у видавництві «Радянська школа» (Ужгород) вийшов з друку «Русско–українсько–венгерський фразеологічний словарь», укладачами якого були доцент кафедри української мови Лавер В.І. та доцент кафедри угорської філології УжДУ Імре Зийкань. Вони були першопрохідцями. Словник вийшов з друку тиражем 2000 примірників і через кілька місяців став бібліографічною рідкістю. Це було свідченням того, що потреба у цьому словнику, зокрема на Закарпатті, дуже велика. Працівники редакцій двомовних газет, видавництв, радіо і телебачення конче потребували таких словників. Правда, завданням цього словника була пропаганда російської мови, яка повинна була стати єдиною державною мовою народів Радянського Союзу, тому й заголовні фраземи подані російською мовою і до них наводились українські та російські відповідники. Даний словник на сьогодні уже не відповідає сучасним вимогам лексикографії.*

В.І. Лавер був автором і ряду рецензій на наукові праці Ткаченка О.Б. та на мої монографії. Так, у 1994 р. у ж. «Acta Hungarica», № III опублікована його рецензія на I том нашої монографії «Атлас венгерських говорів Закарпаття». – 884 с., а в 1998 році у цьому ж журналі вийшла його друга рецензія у співавторстві з доц. кафедри української мови Фекетою І.І. на другий том «Атласа венгерських говорів Закарпаття». – 952 с. Це була його остання публікація, бо в цьому ж 1998 році він від нас відійшов.

Кілька слів хочемо сказати про Василя Івановича як викладача і людину.

Василь Іванович Лавер протягом 38 років на посаді викладача, ст. викладача, доцента, професора кафедри української мови Ужгородського державного університету читав різні мовознавчі

* У 2009 році вийшли з друку в Ужгороді у видавництві «Карпати» 1. «Українсько–угорський словник сталих словосполучень та виразів». – Ужгород, 2009. – 536 с. і Лизанець П.М. «Угорсько–український словник сталих словосполучень та виразів». – Ужгород, 2009. – 576 с.

курси, а в останні роки – історичну граматику української мови, спецкурс «Українська фразеологія», методику викладання української мови в середніх школах, керував курсовими та дипломними роботами студентів, керував студентським мовознавчим гуртком, виступав з доповідями на міжнародних, всесоюзних, республіканських, міжвузівських та внутрівузівських наукових конференціях.

Василь Лавер добре розумів, що тільки той педагог може досягти відповідних висот, який постійно займається й науковою роботою.

Професор Лавер В.І. був людиною ніжною, скромною, трудолюбивою, відданою справі підготовки висококваліфікованих спеціалістів. Уперше я зустрівся з Василем у 1949 році, коли він поступив в УжДУ. Я був тоді на другому курсі, і ми часто зустрічалися, розмовляли, займалися громадською роботою, тобто ми почували себе добре разом. З нами був у найкращих стосунках і Поп Василь Степанович, відомий письменник, критик, а згодом професор кафедри української літератури нашого університету. Коли у 1966 році мене обрали завідувачем кафедри угорської філології, наші дружні відносини залишилися надзвичайно міцними. Я ніколи від нього не почув підвищений голос ні на студента, ні на інших колег. Я не можу не сказати й про те, що у Василя Івановича був перекрасний голос (баритон) і він дуже часто із Марсом Панченком, що вчився на російському відділенні, виступав у художній самодіяльності на факультеті й університеті. Ніжним, гарним голосом виступав він і як соліст. Цей його талант був високо оцінений, і ми ще з більшою повагою ставилися до нього.

У 1991 році я запропонував Василю Івановичу бути співавтором «Угорсько–українського словника», і він з радістю погодився. До 1997 року ми уклали картотеку, і я приступив до редагування Словника. Він до мене підійшов одного разу і каже: «Пробач, Петре, але я далі допомагати тобі не зможу, бо почуваю себе дуже погано». Я йому сказав: «Вася, ти свою роботу виконав, тепер мені треба словник відредагувати і підготувати його до видання. Ти спокійно відпочивай і лікуйся». Виданого у 2001 році Словника, на жаль, він уже не побачив, але його побачила дружина Нінель Павлівна та його діти, з якими він прожив багато років у любові і повазі один до одного.

У передмові до «Угорсько–українського словника» написано: «Рукопис картотеки Угорсько–українського словника підготували науковці Ужгородського державного університету Ангеліна Гедеш, Василь Лавер, Петро Лизанець». Щоденна наша спільна робота над Словником допомагала Василю Івановичу легше переносити свою важку хворобу, давала йому наснагу і, мабуть, продовжила йому життя, бо він до цієї роботи ставився дуже сумлінно, з любов'ю.

Про Василя Івановича Лавера, доктора філологічних наук, професора Ужгородського державного університету, можна було б говорити дуже багато, але найголовніше, що для всіх тих, які його знали, він залишився в пам'яті людяним, трудолюбивим, скромним і чуйним. Його наукова та педагогічна спадщина буде ґрунтовніше досліджуватися його учнями та прийдешнім поколінням філологів й угаристів.

*Петро ЛИЗАНЕЦЬ,
доктор філологічних наук, професор*